

ЄВРОПЕЙСЬКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОСВІТА в ХІХ – на початку ХХ століття

В статті досліджується становлення та розвиток сільськогосподарської освіти і науки в країнах Європи першої половини ХІХ – поч. ХХ ст., значення університетів Європи в розвитку аграрної науки.

Ключові слова: аграрна наука, сільське господарство, сільськогосподарська освіта, навчальні заклади, навчальні дисципліни.

Здобувши політичну незалежність, наше суспільство опинилося перед необхідністю глибоких перетворень у всіх сферах життєдіяльності. Одними з першочергових постали питання розбудови вітчизняної науки й освіти відповідно до європейських стандартів. Сьогодні при комплексному розгляді історії розвитку галузевої науки та освіти України особливу зацікавленість викликають трансформаційні процеси, що відбувалися в першій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у країнах Європи. У цей період зарубіжною аграрною наукою було накопичено не тільки цінний досвід, а й досягнуто значних успіхів світового рівня. Однак про більшість із них тривалий час не згадували, їх не досліджували, а тому й недооцінювали.

Перехід провідних держав Західної Європи до капіталізму був цілком природним, тривав десятиріччя, навіть сторіччя. Втягування сільськогосподарського виробництва до капіталістичних відносин теж було поступовим. Необхідність підвищення ефективності аграрної галузі вже в першій половині ХІХ ст. вимагала використання нових знань, технологій, техніки тощо. Культурне піднесення та економічний розвиток європейських країн сприяли вдосконаленню шкільної справи, поширенню наукових агрономічних знань.

На розвиток сільськогосподарської науки та освіти в першій половині ХІХ ст. безпосередньо вплинули успіхи природознавства і технічний прогрес промисловості. Як тільки Ж.Буссенго і Ю.Лібих показали вплив добрив на врожайність культур і природний кругообіг речовин у природі, на промислову основу було переведене виробництво штучних добрив. Наприкінці ХІХ ст. фізіологією рослин було науково підтверджено вплив фізико-хімічних процесів, що відбуваються в ґрунті, на ступінь їх родючості. Теорії гумусового, а потім мінерального харчування рослин привернули увагу діячів науки й агрономів-практиків до проблем родючості ґрунту, застосування добрив і підвищення врожайності культурних рослин. Найбільш дієвим способом для досягнення цих цілей було створення спеціальних навчальних закладів.

Раніше, ніж в інших європейських країнах, становлення сільськогосподарської освіти відбулося в Пруссії, де впродовж віків спостерігалось протистояння двох течій стосовно заснування вищих сільськогосподарських шкіл. Йдеться про боротьбу теоретичної університетської освіти з практичним напрямом ізольованих вищих шкіл.

Розвиток сільськогосподарської освіти при університетах у Німеччині мав два етапи. Початковий етап розпочався в першій половині ХVІІІ ст., коли першочерговим стало питання про звільнення законодавчим шляхом нижчих землеробських класів Німеччини від кріпосної залежності. Саме тоді нарівні з корінними університетськими науками до німецької економічної школи вводиться курс сільського господарства. Початок викладання сільського господарства був покладений у 1727 р., коли прусський король Фрідріх Вільгельм I заснував кафедру економії в Галльському університеті¹. Сільське господарство складало основну частину курсу лекцій з економіки.

Упродовж XVIII ст. подібні кафедри створилися майже в усіх інших університетах Німеччини. Так, у 1727 р. кафедра економіки була заснована в місті Франкфурті на Одері, пізніше – в Рінтельні і Геттінгені. Ці приклади перейняли й інші німецькі університети. З 1777 р. ландграфом Людвігом IX у Гіссені навіть був відкритий особливий економічний факультет, де викладалися всі камеральні науки: хімія, мінералогія, фізика, ботаніка, гірське і будівельне мистецтво, лікування свійських тварин, рахівництво і сільське господарство. Агрономічна освіта вводилася в багатьох німецьких університетах².

У Німеччині до 40-х рр. XIX ст. справа розвитку агрономічної освіти просувалася вкрай повільно. Вслід за Меглінською академією – першою вищою сільськогосподарською школою "практичного" типу – були засновані й інші німецькі сільськогосподарські академії: у Гогенгеймі й у Ідштейні (1818), у Шлейсгеймі (1822), в Іені (1826), у Таранді – (1829), в Ельдені – (1835), у Регенвальді – (1842)³.

Завдяки роботі спеціально створеної сільськогосподарської колегії 29 червня 1844 р. в Пруссії був прийнятий перший законодавчий акт про розвиток сільськогосподарської освіти. Згідно з планом розвитку сільськогосподарської освіти в 40 – 50-х рр. XIX ст. були створені агрономічні академії в Проскау (1847); у Поппельсдорфі (1847); у Веєнді (1851) і у Вальдау (1858)⁴.

Більша частина академії були самостійними сільськогосподарськими інститутами, безпосередньо не пов'язаними з університетами. Деякі з цих академії навіть прославилися своїм "практичним" напрямом, звичайно, в залежності від особистих схильностей і талантів їхніх засновників і керівників. Такою була заснована у 1818 р. знаменитим Шварцем Гогенгеймська академія⁵.

Наступним, теоретичним, напрямом розвитку сільськогосподарської освіти в цій державі було створення відповідних навчальних закладів при університетах. Так, у 1835 р. при Грейфсвальдському університеті була відкрита агрономічна академія в маєтку Ельдена.

Історія заснування однієї з найстаріших пруських сільськогосподарських академії – Ельденської – є свідченням, фактом, який підтверджує первинну роль вищої загальної освіти в розвитку вищої сільськогосподарської. Думка про створення цього сільськогосподарського навчального закладу виникла в 1827 р. при Грейфсвальдському університеті. Для влаштування академії був запрошений з Іена професор сільського господарства Шульц⁶.

За прикладом Ельденської академії при Боннському університеті в 1847 р. було відкрито ще один вищий спеціальний навчальний заклад – Поппельсдорфську академію. Спочатку всі її навчальні засоби обмежувалися винятково Боннським університетом. Але надалі, в наслідок укладеного орендного договору з університетом і самостійним розвитком матеріальної бази академії цей навчальний заклад став цілком самостійним⁷.

Крім агрономічних академії, улаштованих зовсім самостійно, як у Проскау і Вальдау, або завдяки сільськогосподарській діяльності університетів, як в Ельдені і Поппельсдорфі, викладання сільського господарства продовжувалося в університетах, наприклад, у Берлінському і Галльському⁸.

Приклад Галльського університету перейняли інші університети і відкрили в себе сільськогосподарські інститути, а саме: Лейпцизький (1869), Гессенський (1871), Геттінгенський (1872), Кільський (1873), Кенігсберзький (1876), Бріславський (1881)⁹. Усе це призвело до того, що сільськогосподарська освіта, наука одержали в Німеччині самостійний статус при університетах, що сприяло встановленню міцного фундаменту для подальшого розвитку аграрної науки й дослідної справи. Принцип "теоретичний", таким чином, став начебто домінуючим над принципом "практичним"¹⁰.

Відбувався й особливий розвиток сільськогосподарської освіти, а разом з нею й науки і в інших європейських країнах.

У 50-х рр. XIX ст. сільськогосподарська освіта одержала свій розвиток і в Австрії. У цій країні до вищих сільськогосподарських закладів належав Альтенбурзький інститут в Угорщині. Однак викладання сільського господарства входило також у програму технічного відділення Віденського політехнічного інституту. Сільськогосподарські кафедри були засновані при університетах у Лінці, Граці, Клагенфурті і загальних навчальних закладах у Празі, Офені, Брюні та Кракові¹¹.

Як уже вказувалося, у Франції перша спроба введення агрономічної освіти була здійснена одним зі знаменитих господарів свого часу Матьє Домбалем у Лоррені. У 1818 р. він склав проект влаштування зразкової ферми. У 1822 р. була відкрита знаменита Ровільська ферма – перший навчально-показовий заклад Франції. За прикладом Домбаля в 1827 р. було засновано землеробське училище в Гріньоні, відкрите в королівському маєтку Карлом Х¹².

Питання агрономічної освіти розглядалося в Національному зібранні Франції, що спричинило видання 3 жовтня 1848 р. закону про агрономічну освіту. Уводилися три ступені установ землеробської освіти. Однак Версальський національний агрономічний інститут проіснував тільки три роки: з 1849 по 1852. Незважаючи на своє короткочасне існування і навіть неможливість зробити жоден випуск, цей навчальний заклад сприяв поширенню сільськогосподарської освіти й удосконаленню методів і засобів викладацької роботи. Так, у цьому навчальному закладі вперше проводилися безкоштовні довгострокові (2 роки) публічні курси. Саме тут уперше пропонувалося трьох кращих випускників інституту для вдосконалення знань посилати на 3 роки за кордон, щоб у подальшому вони займалися викладацькою діяльністю.

У Бельгії початок сільськогосподарській освіті було покладено в 1832 р. із заснуванням приватними особами ветеринарно-землеробського училища в містечку Кургеме. Планомірну діяльність уряду щодо розвитку системи сільськогосподарської освіти розпочато з 1849 р. Тоді ж це питання обговорювалося в палатах парламенту Бельгії, що призвело до збільшення державних коштів на агрономічну освіту. Тривалий час вищим закладом вважалося Туртунське землеробське училище. І тільки в 1860 р. уряд Бельгії визнав за необхідне влаштування ще одного вищого землеробського інституту. Місцем для заснування інституту було обрано містечко Жамблу. Цікавим у зв'язку з нашим дослідженням є той факт, що в цьому землеробському інституті в 1863 – 1864 рр. навчалася 75 чоловік, 32 з них були іноземцями, у тому числі 3 з Росії і 11 з Польщі¹³.

У Голландії до кінця XIX ст. не було жодного вищого сільськогосподарського навчального закладу. При Лейденському, Утрехтському і Гронінгенському університетах курси сільського господарства зазвичай читалися професорами ботаніки або хімії¹⁴.

В Італії в середині XIX ст. п'ять навчальних установ за своїм характером наближалися до вищих сільськогосподарських закладів, деякі з них були влаштовані при університетах та інших вищих навчальних закладах. На 1862 р. у підпорядкуванні Міністерства землеробства перебували такі навчальні заклади: землеробська і лісова школа в Турині, землеробський інститут у Кашинах (біля Флоренції), землеробська і ветеринарна школа в Пізі, землеробський інститут у Пармі, агрономічні відділення в технічних інститутах Туринському, Міланському, Плаченцькому і Флорентійському.

Крім того, у підпорядкуванні Міністерства народної освіти були курси землеробства при університетах: Туринському, Неаполітанському, Болонському, Моденському, Перуджийському, Палермському, Мессінському, Катанському, Феррарському, Урбінському, Мачератському і Камерунському¹⁵.

Курс сільського господарства читався при університетах переважно для слухачів інженерного мистецтва і межування. Але з виданням у другій половині 60-х років XIX ст. в Італії закону про народну освіту сільське господарство було виведено з програм університетського курсу (за винятком Туринського університету)¹⁶.

У Великобританії організація сільськогосподарської освіти була неоднаковою в окремих частинах королівства. Безпосередньо в Англії існував тільки один агрономічний навчальний заклад вищого розряду, що знаходився в Сіренчестрі. У Шотландії взагалі не було спеціальних навчальних закладів. Але предмети агрономічної освіти викладалися в Единбурзькому університеті і деяких інших навчальних закладах. В Ірландії на противагу Англії і Шотландії в середині XIX ст. були численні спеціальні навчальні заклади нижчого рівня¹⁷.

Точка зору на зв'язок вищої освіти з науково-практичною підготовкою була панівною в кінці XIX – на початку XX ст. у всіх європейських країнах. Багато сільськогосподарських інститутів, наприклад, Національний агрономічний інститут у Парижі, вищі сільськогосподарські школи у Відні і Берліні не мали зразкових господарств. Зразкові господарства повсюдно замінювалися дослідними полями. Практичні знання здобувалися шляхом проведення екскурсій у прилеглі передові маєтки¹⁸.

Проте наукові розробки окремих кафедр університетів були складовими єдиних національних сільськогосподарських досліджень. Наприклад, за свідченням академіка О.Соколовського, в Англії у 20-ті рр. ХХ ст. при вищих загальноосвітніх закладах – університетах – створювалися науково-дослідні заклади аграрного спрямування, які входили в єдину систему розвитку аграрної науки. Незважаючи на науково-дослідну роботу університетів, Англія була поділена на 12 сільськогосподарських округів, у яких центрами були вищі сільськогосподарські школи¹⁹.

Західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорської імперії. Сприянням розвитку освіти, який здійснювався на основі виданих міністерством освіти у 1774 і 1790 рр. шкільних законів, австрійський уряд сподівався посилити свій вплив на західноукраїнське населення. Відповідно до цих законів у кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. була сформована відносно стала система освіти. Започаткування вищої аграрної освіти та заснування перших галузевих наукових установ відбувалося завдяки науково-освітній діяльності університетів. На Галичині у Львові й Перемишлі діяли університети з чотирма факультетами: філософським, юридичним, медичним і богословським. Львівський університет вважається першим класичним університетом на українській території: він виник на базі єзуїтського колегіуму у 1661 р.²⁰. До 1862 року викладання в університеті велося німецькою мовою, з 1862 – переважно польською. Як і всі європейські університети, Львівський – мав ботанічний сад. Про сільськогосподарську спрямованість діяльності цього закладу свідчить наявність наприкінці ХІХ ст. при університеті школи садівництва²¹. Серед університетів, заснованих у ХІХ ст. на українських землях, які перебували під владою Австрії, був і Чернівецький університет з німецькою мовою викладання (заснований у 1875 р.). Університет відкрився у складі трьох факультетів: теологічного, філософського та юридичного і залишався у такому складі до його румунізації, що почалася у 1919 – 1920 рр.²². За свідченнями енциклопедичних видань на початку ХХ ст. при університеті діяли ботанічний сад та хімічна лабораторія²³. Університети в підросійській Україні виникали у ХІХ ст. як результат освітніх реформ Російській імперії й не мали тісних стосунків із університетами західноукраїнських територій. Сама система освіти російським урядом була запозичена з Німеччини, тому саме досвід німецьких університетів відносно розвитку агрономічних дисциплін мав вирішальний вплив на становлення перших університетських сільськогосподарських кафедр, зокрема в університеті святого Володимира.

Аналіз історії вищої освіти дає можливість зробити висновок, що першою країною, де було введено науку про сільське господарство була Німеччина. Перший сільськогосподарський навчальний заклад виник у Німеччині, і саме в німецькій державі аграрна освіта одержала найбільше поширення. Успіх німецьких фахових закладів значною мірою забезпечувався високим професійним рівнем викладацького складу. Меглінська академія була зобов'язана успіху відомого сільськогосподарського просвітителя Теєра; Гогенгеймська академія – Шварцу, Векерліну, Пабсту; Ельденаська академія – Шульцу; Поппельсдорфська – Гарштейну; Галльський інститут – Кюне²⁴, які були відомими науковцями-аграріями Німеччини ХІХ ст., на основі їхніх здобутків у галузі агрономії згодом будували свої програми перші професори вітчизняних сільськогосподарських шкіл, у тому числі й один із перших вітчизняних професорів сільського господарства Імператорського університету святого Володимира С.М.Ходецький²⁵.

¹ Зайкевич А.Е. Агрономия, как наука вообще и университетская в частности // Труды Второго Киевского областного сельскохозяйственного съезда / Сост. под ред. С.М.Богданов. – К., 1893. – С.22.

² Школы сельскохозяйственные // Энциклопедический словарь / Сост. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – СПб, 1903. – Т. XXXIX а., Кн. 78. – С.626.

³ Локоть Т.В. Сельскохозяйственные институты и университетская агрономия // Доклады и протоколы общих собраний Киевского агрономического общества. – К., 1912. – С.4.

⁴ Мещерский И.И. Высшее сельскохозяйственное образование в России и за границей. – СПб., 1893. – С.XXX–XXXI.

⁵ Паульсен Фр. Германские университеты. – Пг., 1904. – С.35.

⁶ Вешняков В. Обзор сельскохозяйственных учреждений в Англии, Франции, Бельгии, Голландии, Германии и Италии. – СПб, 1866 – С.315.

- ⁷ Вешняков В. Вказ. праця. – С.393.
- ⁸ Зайкевич А.Е. Агрономия, как наука вообще и университетская в частности // Труды Второго Киевского областного сельскохозяйственного съезда / Сост. под ред. С.М.Богданов. – К., 1893. – С.36.
- ⁹ Локоть Т.В. Сельскохозяйственные институты и университетская агрономия // Доклады и протоколы общих собраний Киевского агрономического общества. – К., 1912. – С.4.
- ¹⁰ Там само.–С.5.
- ¹¹ Вешняков В. Обзор сельскохозяйственных учреждений в Англии, Франции, Бельгии, Голландии, Германии и Италии. – СПб, 1866 – С.395.
- ¹² Мещерский И.И. Высшее сельскохозяйственное образование в России и за границей. – СПб., 1893. – С.315.
- ¹³ Вешняков В. Обзор сельскохозяйственных учреждений в Англии, Франции, Бельгии, Голландии, Германии и Италии. – СПб, 1866 – С.411.
- ¹⁴ Там само.–С.344.
- ¹⁵ Там само.–С.422.
- ¹⁶ Фаусек В. Некоторые научно-прикладные учреждения Итальянского министерства земледелия. – СПб, 1897. – С.31.
- ¹⁷ Вешняков В. Обзор сельскохозяйственных учреждений в Англии, Франции, Бельгии, Голландии, Германии и Италии. – СПб., 1866 – С.346.
- ¹⁸ Винер В. Организация опытных учреждений в Германии, Австро-Венгрии, Швейцарии и в царстве Польском. – СПб., 1912. – С.28.
- ¹⁹ Соколовський О. З подорожування до Англії (наукові звіти). – Б.м., б.р. – С.111 – 112.
- ²⁰ Університети України за часів Російської імперії // Поляков М.В., Савчук В.С. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи. – К., 2004. – С.109.
- ²¹ Львов // Энциклопедический словарь / Сост. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – СПб, 1903. – Т. XVIII, Кн. 35. – С.135.
- ²² Університети України за часів Російської імперії // Поляков М.В., Савчук В.С. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи. – К., 2004. – С.117.
- ²³ Черновец // Энциклопедический словарь /Сост. Ф.А.Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб, 1903. – Т. XXXVIII а., Кн. 76. – С.608.
- ²⁴ Стебут И.А. Сельскохозяйственное знание и сельскохозяйственное образование. – М., 1870. – С.76; Стебут И.А. Избранные сочинения. – Т. 2.: Вопросы земледелия, растениеводства и сельскохозяйственного образования – М., 1957. – С.566.
- ²⁵ Локоть Т.В. Сельскохозяйственные институты и университетская агрономия // Доклады и протоколы общих собраний Киевского агрономического общества. – К., 1912. – С.2 – 8.

В статье исследуется становление и развитие сельскохозяйственного образования и науки в странах Европы первой половины XIX – нач. XX в., значение университетов Европы в развитии аграрной науки.

Ключевые слова: аграрная наука, сельское хозяйство, сельскохозяйственное образование, учебные заведения, учебные дисциплины.

The article investigates the condition and development the position of agricultural education and science in the Europe countries of the first half of 19 and the beginning of the 20 century, the significance of Europe Universities in the development of native agrarian science.

Key words: agrarian science, agriculture, agricultural education, educational establishments, educational disciplines.